

ОСОБОВИЙ СКЛАД ВОЛИНСЬКИХ ГУБЕРНАТОРІВ ПЕРІОДУ ПРАВЛІННЯ МИКОЛИ І

У статті охарактеризовано особовий склад волинських губернаторів за правління Миколи І, з'ясовано мотиви, якими керувався імператор під час призначення. Зроблено висновок про значення взаємодії губернатора з місцевою елітою та вплив цього фактору на подальшу кар'єру.

Ключові слова: Російська імперія, Волинська губернія, губернатор, інтеграція.

Дослідження системи місцевого управління, зокрема механізмів призначення чиновників на найвищі державні посади набувають актуальності через історичну ретроспективу. Формування дієвого бюрократичного апарату – одне з головних і „вічних” завдань центральної влади, оскільки саме на чиновників покладено втілення державної політики на місцях. Завдання цієї розвідки полягає у висвітленні механізмів призначення та особовий склад урядовців на посаді волинського губернатора у період правління Миколи І, визначення соціо професійного портрету.

Вивчення системи місцевого управління через бюрократичний апарат становить окремий напрямок досліджень в українській та зарубіжній історіографії. Започаткував розгляд особового складу чиновників П. А. Зайончковський [1]. На основі формулярних списків урядовців центральних та місцевих установ проаналізував умови служби та матеріальне забезпечення. Цей напрямок продовжила та розвинула О. В. Морякова, яка здійснила аналіз діяльності адміністративних установ п'ятнадцяти губерній та бюрократичний апарат періоду правління Миколи І [2]. Вона з'ясувала

коло повноважень цивільних губернаторів, губернських правлінь, приділивши увагу їх особовому складу. Більш детально еволюцію інституту губернаторства Російської імперії з 1708 по 1917 рр., а також губернаторський корпус цього періоду висвітлено у монографії Л. М. Лисенко [3].

Окремо варто виділити дослідження управління територіями, що раніше належали Речі Посполитій, зокрема механізми призначення чиновників на найвищі посади. Польський дослідник А. Гурак висвітлив діяльність місцевої адміністрації Люблінської губернії з 1867 р. – Канцелярію люблінського губернатора та Люблінське губернське правління [4]. Автор наголосив на заохоченнях, які існували для залучення російських чиновників, до цієї категорії автор відніс вихідців із Слобідської України. Професор Гродненського державного університету В. В. Швед створив перший документально-біографічний нарис, присвячений діяльності начальників Гродненської губернії за 1801-1917 рр. [5].

Серед українських дослідників В.С. Шандра одна з перших відмітила особливості адміністрування Правобережними територіями, зокрема у підходах призначення чиновників на найвищі посади. Авторка довела, що політика царського уряду була спрямована на поступове усунення локальних особливостей у законодавстві, соціальних структурах та формах землеволодіння, що і мала здійснити адміністрація. Нею також розглядалися особливості формування бюрократії в українських правобережних губерніях Російської імперії, запропонована періодизація [6]. Вона ж дослідила особливу категорію урядовців у системі місцевого управління – чиновників з особливих доручень при генерал-губернаторові, корпус яких став ефективною управлінською структурою при київському сановнику, що дозволив оперативно реагувати на місцеві події та явища [7]. Разом з тим в історіографії відсутнє дослідження формування особового складу волинських губернаторів першої половини XIX століття.

Набуття Росією українського Правобережжя та його становище в імперії впливали на формування бюрократичного апарату, на який покладалось завдання забезпечити інтеграцію цього регіону. Державний апарат мав ефективніше діяти на території, де місцева еліта була нелояльною до влади. Вищий губернський чиновник мусив напрацьовувати нові управлінські механізми, а також впроваджувати уже набутий досвід державного управління. Верховна влада особисто підбирала урядовців на посади волинських губернаторів, здатних втілити її політику у приєднаному краї. За соціальним походженням абсолютна більшість губернаторів були дворянами. Щодо етноконфесійної приналежності, то кожен з імператорів мав власні підходи до вибору чиновників: Павло I визначив їх з числа своїх фаворитів, але не місцевого походження, тоді як Олександр I вдався до „управлінського експерименту”, призначивши на ключові губернські посади поляків, що було однією з спроб знайти компроміс із місцевою елітою.

Микола I відступив від попередніх принципів призначення на посади, які, як виявилось, не гарантували впровадження державної політики. Першим губернатором миколаївського періоду став П. І. Аверін – син московського купця. По закінченню навчання у московській гімназії для різночинців 1794 р. вступив на службу в канцелярію О. А. Беклешова, якою управляв його старший брат Петро Аверін. Свого часу особливою довірою користувався у Олександра I і зайняв одну з ключових посад – начальника Краківської області 1813 р. П. І. Аверіну вдалося відібрати зброю в населення, вислати у Петербург конфісковані гроші і привести Краків до присяги російському імператорові. Майбутній волинський губернатор виконував і інші особливі доручення верховної влади, за що 1821 р. отримав пожиттєву пенсію, хоча й продовжував перебувати на службі. 18 квітня 1828 р. був призначений начальником Волинської губернії [8, с. 35]. Ефективно діяв під час ліквідації наслідків польського Листопадового повстання та епідемії холери. Після завершення військових дій подав рапорт про відставку, де причиною до звільнення вказувалась надзвичайна втома.

Листопадові події стали каталізатором здійснення реформ, проведення яких Микола I не міг доручити П. І. Аверіну, адже той не зумів попередити назріваюче невдоволення. Підходящою кандидатурою на посаду волинського губернатора став А. П. Римський-Корсаков, який мав значний досвід служби у Міністерстві внутрішніх справ, був відомий у вищих колах Петербурга.

Як і його попередник, А. П. Римський-Корсаков також мав значний досвід цивільної служби. За правом дворянського походження був зарахований у колегію іноземних справ на посаду перекладача, протягом 1806-1809 рр. служив у департаменті Міністерства юстиції, а потім був переведений у Міністерство внутрішніх справ, де перебував близько дванадцяти років. За цей час виконував обов'язки чиновника з особливих доручень при міністрові внутрішніх справ, впродовж 1812-1815 рр. очолював Перше відділення його канцелярії. З 25 листопада 1827 р. і до кінця 1829 р. перебував на посаді новгородського віце-губернатора. 6 квітня 1831 року А. П. Римський-Корсаков був призначений цивільним губернатором Волині, політичне становище якої на той час було вкрай напруженим. На нього покладалось виконання додаткових, навіть специфічних за своїм змістом повноважень: створювати і очолювати комісії для визначення учасників повстання, здійснювати конфіскацію їх майна, проводити ліквідацію боргів власників конфіскованих маєтків. Він особисто відповідав за стабільність в регіоні після того, як було відмінено військове положення. За організацію комісій та оперативне налагодження роботи адміністративних органів А. П. Римський-Корсаков був нагороджений орденом Св. Станіслава 1 ступеня [9, с. 215].

На посаді волинського губернатора Андрій Петрович переконався в існуванні принципової різниці між російським дворянством та польським шляхетством. У зверненнях до генерал-губернатора В. В. Левашова вказував, що у внутрішніх губерніях не зустріти такого числа заможних та освічених поміщиків, як тут. У сільських місцевостях розбудовані розкішні маєтки, а більшість вільного часу молоді магнати проводять у цих садибах-палацах не

обтяжені ні військовою, ні цивільною службою [10, арк. 169-170]. Зробивши такі висновки, губернатор не запропонував верхній владі дієвих заходів аби примусити їх служити імперії, що могло бути однією з причин його звільнення.

А. П. Римський-Корсаков визнавав, що посада начальника краю була, передусім, політичною, яка поєднувала суворий нагляд за шляхтою з поблажливістю до її становища. Головне завдання губернатора полягало у формуванні авторитету верхньої влади. Він мусив попереджати та вчасно зупиняти вчинення державних злочинів. Тому губернатор налагоджував неофіційні взаємостосунки з місцевою елітою. А. П. Римський-Корсаков зрозумів, що шляхтичі сприйматимуть того, хто відповідатиме їхньому рівню освіченості і багатства. Одяг, вишукані страви під час офіційних та неофіційних прийомів, музика і навіть кінний екіпаж губернатора – це ті атрибути, які мали відповідати посаді начальника губернії.

Військові офіцери не сприймали подібних методів взаємодії з шляхетством. Російські чиновники побачили у таких взаєминах приниження перед тими, які були переможені після придушення повстання. Штаб офіцер корпусу жандармів полковник Гофман повідомив генерал-губернаторові В. В. Левашову, що А. П. Римський-Корсаков, замість того, щоб провести сувору ревізію у повітах, разом з дружиною відвідував там обіди та бали і до того подружився з місцевою шляхтою, що поміщики Любомирський та Корженевський пообіцяли подарувати йому зручну карету останньої моди для комфортних подорожей [10, арк. 167 зв.].

2 липня 1834 року генерал-губернаторові надійшло чергове повідомлення, що учасники повстання, які перебували під слідством, проте запрошувались волинським губернатором на офіційні зібрання та бали і тим самим зростав їх авторитет серед населення. Верховна влада навпаки наказувала губернатору не вступати у подібні стосунки з такими особами, щоб не допускати поширення чуток про безкарність повстанців [11, арк. 1-4]. На основі цих доносів центральне керівництво запідозрило його у

недотриманні інтересів російської держави, дружбі з авторитетними польськими родинами. Саме це й спровокувало його звільнення, адже А. П. Римський-Корсаков не влаштував верховну владу, яка вдавалась до рішучих інтеграційних заходів, здійснення яких покладались на досвідченішого адміністратора М. В. Жуковського.

Його кар'єрне сходження розпочалося в Челябінському повітовому суді Оренбурзької губернії в чині колежського реєстратора, а згодом завдяки значним управлінським здібностям він став оренбурзьким губернатором [12, с. 119]. 19 квітня 1831 р. отримав посаду начальника Волинської губернії. Пробувши у Волинській губернії майже два роки, його було переведено на таку ж посаду у Калузьку губернію (1837-1843 рр.). Протягом 1843-1851 рр. колишній волинський начальник очолював Санкт-Петербурзьку губернію, а 1851 р. став сенатором. Причиною же звільнення кваліфікованого чиновника М. В. Жуковського з посади волинського губернатора став конфлікт з командиром Корпусу жандармів полковником Ф. І. Беком. Останній втручався в роботу Волинського губернського правління і погрожував звільненням тим чиновникам, які не виконували б його розпоряджень, вимагав від губернатора сплачувати його квартирування коштами міських прибутків [13, арк. 19 зв.-25]. До того ж корпус жандармів знаходився під особистим контролем графа О. Х. Бенкендорфа – фаворита Миколи I, а не Міністерства внутрішніх справ. Наступного волинського губернатора полковника О. І. Звєгінцева також почав собі підпорядковувати Бек. Його не зупиняла протекція київських генерал-губернаторів В. В. Левашова і О. Д. Гур'єва. Незважаючи на значну підтримку з боку регіонального керівництва, волинський губернатор був звільнений з посади.

Часті звільнення губернаторів, зловживання владою і невиконання прямих обов'язків, а також бездіяльність у відстоюванні державних інтересів були характерною ознакою місцевої влади не лише Волинської губернії. Подібна ситуація була притаманна й внутрішнім губерніям, однак у Правобережних вона більше турбувала верховну владу. Адже йшлося про

гіпотетичну втрату нещодавно набутих територій вразі невиконання губернаторами її вимог. Як ніде інше відчувалася потреба законодавчого регулювання губернаторських повноважень.

Наказ губернаторам від 3 червня 1837 р. чітко розписав і конкретизував обов'язки начальників краю. Губернатори ставали не лише цивільними начальниками ввірених губерній, а й військовими губернського міста. Для Волині посада отримала нову назву: військовий губернатор міста Житомир, волинський цивільний губернатор. Змінено і принцип кадрових призначень. Починаючи з 1837 р. і до кінця правління Миколи I волинськими губернаторами стали винятково генерал-майори, з чином дійсних статських радників, якому відповідав IV клас Табелі про ранги. Досвід військової служби набув пріоритетного значення.

Втілити нові вимоги до губернаторської посади покладалося на генерал-майора О. П. Маслова, родові маєтки якого знаходились в Тульській губернії, де розпочалась його військова кар'єра. Впродовж тривалого часу він очолював Сьомий жандармський округ і був особисто відзначений графом О. Х. Бенкендорфом, при якому виконував обов'язки чиновника з особливих доручень. З цієї посади указом від 8 грудня 1836 р. переведений у відомство Міністерства внутрішніх справ, а згодом відправлений для заняття вакантної посади волинського губернатора. О. П. Маслов завжди міг розраховувати на підтримку О. Х. Бенкендорфа для „подолання інтриг, спрямованих проти нього”. Однак захист найавторитетнішого жандарма Російської імперії не забезпечив йому недоторканність під час конфлікту з генерал-губернатором Д. Г. Бібіковим, що стало причиною відставки. Губернатора не влаштовував повний контроль київського начальника над призначенням та звільненням чиновників місцевої поліції. Остання була основним засобом для виконання начальником повноважень, пов'язаних із стягуванням податків та виконанням рекрутської повинності, дієвим важелем його влади. У руках генерал-губернатора вона ставала органом контролю за діями волинського начальника, що не влаштовувало амбітного О. П. Маслова [14, с. 47].

6 лютого 1839 р. волинським губернатором став Г. С. Лошкар'юв, якого за кількістю та тривалістю обіймання губернських посад можна назвати „почесним губернатором Південно-Західного краю”. Впродовж 1832-1833 рр. служив київським, а 1833-1834 та 1835-1839 рр. – подільським губернатором. Його зв'язок з територіями, приєднаними після поділів Речі Посполитої не був випадковим, оскільки Катерина II 1795 р. пожалувала дійсному статському раднику Сергію Лошкар'юву – батьку волинського губернатора – Озарицьке староство, що знаходилось у Мінській губернії. Однак уже 1843 р. Київський генерал-губернатор клопотався про звільнення російського вельможі з посади губернатора. Причиною цього разу були неоперативна діяльність місцевих установ, зокрема його ж власної Канцелярії. Термінові справи, що адресувались губернатору, потрапляли до нього лише через 5-7 днів, а між ними багато було таких, що потребували негайних заходів. Виникали ситуації, коли розпорядження генерал-губернатора виконувалось через два, а то й більше місяців. Сам Г. С. Лошкар'юв звинувачував у цьому правителя Канцелярії та інших чиновників. Д. Г. Бібіков вважав це провиною начальника, що не міг навести лад у підконтрольній йому установі через низький авторитет. Причинами цього були численні любовні пригоди його дружини. Від насмішок панства Г. С. Лошкар'юв ставав грубим, мстивим – риси несумісні з його посадою [15, арк. 2 зв.-6].

Переміщенню Г. С. Лошкар'юва передувало тривале листування міністра внутрішніх справ і київського генерал-губернатора з приводу підбирання кандидатури на посаду волинського губернатора. Міністр запропонував генерал-лейтенанта барона Фридерікса – начальника штабу 3-го піхотного корпусу військ Російської імперії [15, арк. 6-6 зв.]. Щоправда, цю особу не схвалив Микола I, який особисто контролював призначення у Волинську губернію. На думку імператора, більш підходящим чиновником був І. В. Каменський. У 1830-1831 рр. той брав участь у придушенні польського повстання, за що отримав орден Св. Анни 2 ступеня, золоту шпагу з надписом „за хоробрість” та чин підполковника. 1838 р. за дорученням

Міністерства внутрішніх справ ревізував Київську та Подільську губернії. 30 жовтня 1844 р. І. В. Каменського було відряджено виконувати обов'язки волинського губернатора, з якими він, як свідчать звіти генерал-губернатора, справлявся.

У своєму річному звіті він представив на розгляд верхній владі ініціативу щодо удосконалення міського управління, зокрема відкриття у всіх державних та приватновласницьких містах міських дум, а не лише у Житомирі та Новограді-Волинську. Пропонував дієві методи боротьби з неплатниками податків, піклувався за стан доріг, поштових станцій. Причиною звільнення такого діяльнісного чиновника у квітні 1848 р. стало побиття ним віце-губернатора. Щоб залагодити конфлікт та відновити стабільність у регіоні, волинського губернатора було переведено на таку ж посаду у Костромську губернію. Верховна влада вдалася до вже апробованого способу заміщення вищих губернських посад і костромський губернатор князь І. І. Васильчиков прибув на Волинь. Варто відмітити, що І. В. Каменський і на новій посаді вибив зуби правителю канцелярії губернатора, за що отримав прізвисько „Іван Грозний” [2, с. 44].

Кар'єра князя І. І. Васильчикова розпочалася з посади волинського губернатора, а через три роки його було призначено генерал-губернатором трьох українських Правобережних губерній. Волинська губернія – складна в управлінні, була непоганою школою для майбутнього київського начальника. Оскільки підбір чиновників на посаду волинського губернатора відбувався продумано і вимагав часу, то тимчасово виконувати його повноваження призначено інженера генерал-майора І. Ф. Кравцова [16, с. 14].

М. П. Синельников зайняв посаду волинського губернатора 8 грудня 1852 р. Виходець з дворян Петербурзької губернії до призначення на Волинь виконував обов'язки володимирського губернатора, як і його попередники, мав значні військові заслуги. Зокрема, отримав нагороди за хоробрість при штурмі Варшави під час польського повстання. На посаді волинського губернатора відзначився, як дієвий і вдумливий політик. Ще в Петербурзі

прохав Д. Г. Бібікова про повернення із заслання колишнього волинського предводителя дворянства Ледоховського, що вплинуло на налагодження взаємин з місцевою елітою. Розрахунок губернатора виявився вірним, бо вже на перших виборах важливі посади зайняли лояльні до російської влади поляки, яким він симпатизував. Повагу місцевої еліти здобув і тим, що звільнив з посад суддів, земських справників, з скаргами на яких до нього звертались. З початком Східної (Кримської) війни посилювались його військові функції. Губернатор сприяв проходженню значної чисельності військ, їх розквартируванню. Коли військом поширились холера і тиф, усіма доступними методами відшукував приватні будинки під лікарні, збирав лікарів для подолання пощесті. Залучав навіть тих, які не перебували на службі, а практикували вільно. Впродовж недовгого перебування на посаді, губернатор чотири рази здійснював рекрутський набір, що вимагало посиленого нагляду, особливо за євреями, що прагнули його уникнути незаконними способами [17, с. 391-393].

Підведемо підсумки. Зі вступом на престол Миколи I відбулися значні політичні зміни, зокрема у ставленні до приєднаних від Речі Посполитої територій, не в останню чергу внаслідок Листопадового польського повстання 1830 р., а також зловживань губернаторів-поляків. За його правління на посаду волинського губернатора було призначено десять осіб, при чому жодного поляка, більше того, перевага надавалась винятково вихідцям із внутрішніх губерній імперії, особливо військовим. Відзначалось вміння проводити жорстку політику без загравання з шляхтою. В цілому соціо професійний портрет волинського губернатора періоду правління Миколи I виглядає наступним чином. Це спадковий дворянин знатного походження, винятково виходець з внутрішніх губерній Російської імперії, що володів значними родовими маєтностями, який на певному етапі залишив військову і розпочав цивільну службу. Цей чиновник уже здобув певний управлінський досвід і проявив себе на попередній службі.

Список використаних джерел та літератури

1. Зайончковський П. А. Правительство́нный аппарат самодержавной России XIX века / П. А. Зайончковський – М. : Мысль, 1978. – 288 с.
2. Морякова О. В. Система местного управления России при Николае I / О. В. Морякова. – М. : изд. Московского университета, 1998. – 271 с.
3. Лысенко Л. М. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (XV – начало XX века) / Л. М. Лысенко. – изд. 2-е, исправленное и дополненное. – М. : изд-во МПГУ, 2001. – 358 с.
4. Górak Artur Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867-1918) / A. Górak. – Lublin-Radzyń Podaski, 2006. – 342 s.
5. Афанасьева Т. Ю. Гродненские губернаторы (1801-1917 гг.): документально-биографические очерки) / Т. Ю. Афанасьева, Р. Ф. Горячева, В. В. Швед. – Гродно: Гродн. тип., 2007. – 168 с.
6. Шандра В. С. Формування бюрократії Правобережної України (XIX – початок XX ст.) / В. С. Шандра // Український історичний журнал. – 2007. - №2. – С.143-158.
7. Шандра В. С. Чиновник з особливих доручень при Київському генерал-губернаторові: соціологічний портрет / В. С. Шандра // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XIII. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С.156-176.
8. П.П. Аверин Павел Иванович // РБС / [изд. под ред. А. А. Половцова] – СПб. : тип. И. Н. Скороходова, 1896. — Т. 1: Аарон – император Александр II. — С. 34-36.
9. Ельницкий А. Римский-Корсаков Андрей Петрович / А. Ельницкий // РБС / [изд. Императорского Русского Исторического Общества]. – СПб. : тип. Императорской акад. наук, 1913. — Т. 16: Рейтерн – Рольцберг. – С. 214-215.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.442. – Оп. 782. – Спр. 254.
11. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 784. – Спр. 141.

12. Василевская М. Жуковский Николай Васильевич / М. Василевская // РБС / [изд. под ред. А. А. Половцова, Е. С. Шумигорского, М. Г. Курдюмова]. – СПб. : тип. Гл. упр. уделов, 1897. – Т. 7: Жабокритский – Зяловский. – С. 119.
13. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 2411.
14. Мамаев Н. И Записки / Н. И. Мамаев // Исторический вестник. – 1901. – Т. 86. – С.46-72, 428-470, 864-883.
15. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 793. – Спр. 281.
16. Вербжицкий Т. И. Краткое описание города Житомира / Т. И. Вербжицкий. – Житомир, 1889. – 32 с.
17. Записки сенатора Н. П. Синельникова // Исторический вестник. – 1895. – Т. 60. – С. 380-397.

В статье охарактеризован личный состав волынских губернаторов периода правления Николая I, выяснено мотивы, которыми руководствовался император при назначении. Сделан вывод о значении взаимодействия губернатора с местной элитой и влияние этого фактора на дальнейшую карьеру.

Ключевые слова: Российская империя, Волынская губерния, губернатор, интеграция.

In the article the personnel of Volyn governors from the reign of Nicholas I, found motives that guided the emperor during use. The conclusion about the importance of interaction governor of the local elite and the influence of this factor on future career.

Key words: Russian Empire, Volyn province, governor, Nicholas, integration.